

KURATORJUM OKRĘGU SZKOLNEGO

PAŃSTWOWA KOMISJA EGZAMINACYJNA

ŚWIADECTWO DOJRZAŁOŚCI

Emilia Goldsztejnówna



urodzona dnia 17 miesiąca września
roku 1910 w Białymstoku
województwa białostockiego
wyznania mojżeszowego
po ukończeniu nauki w Państwowej
Gimnazjum imienia Anny
z Gaspichów Jabłonowskiej
w Białymstoku
do którego była przyjęta

Jacek Brzozowski, Karol Łopatecki
Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0002-5424-6423, ORCID: 0000-0002-7921-9421

DOI: doi.org/ 10.60513/8g1j-1n38

**Maturzystki żydowskiego pochodzenia
w Białymstoku dwudziestolecia
międzywojennego –
kształtowanie elit intelektualnych**

z historii wraz z nauką o Polsce współ-
czesnej

dostatecznie

W niniejszym artykule analizujemy proces kształtowania się żeńskich elit żydowskich w dwudziestoleciu międzywojennym¹. Kobiety, które uzyskały świadectwo dojrzałości, z pewnością można zaliczyć do ówczesnej socjety intelektualnej. W 1921 r. w całym kraju osób płci żeńskiej powyżej 15. roku życia, ze średnim wykształceniem, było zaledwie 4,1%, a odsetek tych z wyższym wynosił zaledwie 0,2% (u mężczyzn był sześciokrotnie wyższy)². Przedmiotem badań są ośrodki edukacyjne położone w Białymstoku. Liczba placówek oświatowych kształcących w gimnazjach, a następnie liceach, była zmienna. Były to, co do zasady, trzy szkoły państwowe (dwie męskie i jedna żeńska) oraz od sześciu do ośmiu prywatnych (najczęściej o charakterze koedukacyjnym)³.

Białystok jest atrakcyjnym miejscem do prowadzenia badań, gdyż był to ośrodek zróżnicowany etnicznie. Znajdowała się tam jedna z największych społeczności żydowskich na terenie II Rzeczypospolitej. Było to miasto o przemysłowym charakterze, które przed I wojną światową liczyło 90 tys. mieszkańców. Po wojnie skurczyło się do 77 tys. osób, ale jednocześnie podniesiono jego rangę, gdyż stało się miastem wojewódzkim, co nastąpiło kosztem gubernialnego Grodna. W konsekwencji obserwujemy stały przyrost ludności, do 91 tys. w 1931 r., a następnie do ponad 107 tys. w 1938 r. Przed II wojną światową była to 13. pod względem liczby ludności aglomeracja II RP. Bardzo liczną grupą społeczną w mieście była ludność pochodzenia żydowskiego, której odsetek ulegał jednak znacznym zmianom, od 67,1% w 1897 r. do 51,6% w 1921 i 42,8% w 1931 r. Wynikało to ze zmiany granic miasta i przyłączania okolicznych wsi zamieszkałych przez chrześcijan, jak i emigracji ze wsi do miast (zob. wykres 1)⁴. W wyniku II wojny światowej z ponad 46 tys. Żydów białostockich ocalało ok. 3,8 tys. osób, a powróciło do miasta (z reguły tymczasowo) 1085 osób⁵. Tym samym Holokaust przeżyło ok. 8,3% żydowskiej społeczności Białegostoku.

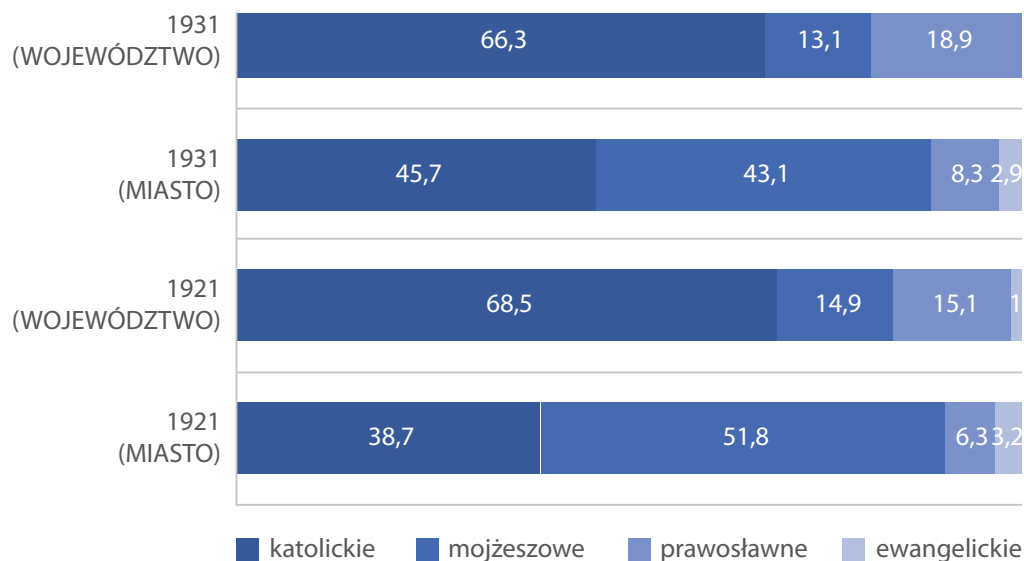
¹ Artykuł stanowi skróconą, polskojęzyczną wersję pracy: K. Łopatecki, J. Brzozowski, *The process of shaping the intellectual elite in interwar Białystok, on the example of the female Jewish secondary school graduates*, „Journal of Jewish Education” (w druku).

² P. Stańczyk, *Wykształcenie ludności w II Rzeczypospolitej w świetle badań GUS*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2016, nr 1, s. 17.

³ *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921–1928*, Białystok 1929, s. 90, tabela 136 [dalej: *Wiadomości 1921–1928*]; *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929–1934*, t. I, red. J. Pilecki, Białystok 1935, s. 103, tabela 152 [dalej: *Wiadomości 1929–1934*].

⁴ *Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.: miasta liczące powyżej 10 000 mieszkańców według spisów 1931 i 1921 r.: wyniki tymczasowe*, Warszawa 1932; *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku: mieszkania, ludność, stosunki zawodowe. Województwo białostockie*, Warszawa 1927, s. 72–78; *Drugi powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 IX 1931 roku: mieszkania, ludność, stosunki zawodowe. Województwo białostockie*, Warszawa 1932, s. 27; A. Jasienowicz, *Struktura demograficzna Białegostoku w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] *Białystok w 80-lecie. W rocznicę odzyskania niepodległości 19 II 1919 – 19 II 1999*, red. C. Kukło, Białystok 2000, s. 31–71.

⁵ Por. J. Sadowska, *Żydzi w Białymstoku po II wojnie światowej jako przykład społeczności zanikającej*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2018, nr 40, s. 273–300; T. Wiśniewski, *Konwersje Żydów na ziemiach polskich. Studium przypadku Misji Barbikańskiej w Białymstoku 1924–1939*, Poznań 2011, s. 96.



Wykres 1. Procentowy rozkład mieszkańców miasta Białostok na tle województwa białostockiego pod względem religijnym (brak danych dla ewangelików wg spisu z 1931 r.). Opracowanie własne na podstawie: *Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe* [w:] *Statystyka Polski*, t. XIX: *Województwo białostockie*, Warszawa 1927; *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe* [w:] *Statystyka Polski*, seria C, z. 83: *Województwo białostockie*, Warszawa 1938; M. Baranowski, *Struktura społeczna mieszkańców województwa białostockiego ze względu na wiek, płeć, wyznanie oraz stan cywilny w świetle spisu powszechnego z roku 1931*, „Juchnowieckie szepty o historii” 2018, nr 3, s. 76–77.

Wykorzystując badania kwantytatywne staramy się spojrzeć z szerszej perspektywy na zachodzące przemiany społeczne⁶. W szczególności interesuje nas kwestia, w jakim stopniu kobiety wyznania mojżeszowego brały udział w procesie kształcenia się kobiecych elit intelektualnych w Białymstoku⁷. Chcemy to przeanalizować przez pryzmat całego miasta oraz na przykładzie studium przypadku, jakim będzie dla nas Państwowe Gimnazjum (Liceum) Żeńskie im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej⁸.

⁶ Ogólna charakterystyka absolwentek, przy wykorzystaniu analiz ilościowych, została przedstawiona w pracy: K. Łopatecki, M. Piłaszewicz-Łopatecka, *Portret zbiorowy maturzystek w żeńskim Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku (1921–1939)*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2023, t. 8, nr 2, s. 251–284. Niektóre partie tekstu autorstwa Karola Łopateckiego zostały wykorzystane przy pisaniu niniejszego artykułu.

⁷ H. Majecki, *Białystok w okresie II Rzeczypospolitej. Wybrane problemy* [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 149–159; M. Goławski, *Szkolnictwo powszechne w Białymstoku. Rys historyczny i rozwój w dobie obecnej*, Białystok 1934.

⁸ Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej powstało w 1919 r.

W analizowanej placówce egzaminy dojrzałości odbywały się w latach 1921–1939 i taki też jest zakres chronologiczny naszych badań⁹. Są to świadectwa kobiet, które zdały maturę w gimnazjum (od roku szkolnego 1920/1921 do 1937/1938) oraz w liceum powstałym w wyniku reform jędrzejewiczowskich (1938/1939)¹⁰.

Ograniczenie badania danych zawartych w świadectwach do jednej szkoły wynika ze stanu zachowanych źródeł. Niestety dokumenty te w większości zostały zniszczone lub rozproszone podczas II wojny światowej. Wyjątkowa sytuacja dotyczy jedynego działającego w Białymstoku żeńskiego gimnazjum państwowego, którego dokumentacja maturalna zachowała się niemal w całości¹¹. Uzupełnieniem naszych badań są dane statystyczne publikowane na potrzeby miasta Białystok w okresie międzywojennym (w latach 1925/1926–1934/1935)¹².

Na świadectwie dojrzałości odnotowywano kilka elementów, które mogą być przedmiotem analizy (zob. il. 1). Wymieniano miejsce i datę urodzenia, odnotowywano wyznanie. W pewnym uproszczeniu umożliwia to odtworzenie składu narodowościowego maturzystek. I tak Żydówek było 49, w tym 47 osób wyznania mojżeszowego oraz dwie anglikanki (13,2%)¹³. Wśród 23 ewangeliczek (6,2%) 19 było zapewne

W 1932 r. uległo przekształceniu – od tego czasu szkoła nosiła nazwę Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie. Szerzej o szkole: K. Łopatecki, M. Piłaszewicz-Łopatecka, *op. cit.*, s. 251–284.

⁹ Pierwsza matura w szkole żeńskiej przeprowadzona na terenie Białymstoku odbyła się 17 maja 1921 r. i zakończyła się sukcesem dla siedmiu uczennic. Niestety, z tego wydarzenia zachowały się jedynie protokoły, a w konsekwencji nie zawierają one części informacji, które poddajemy analizie w niniejszym artykule (Archiwum Państwowe w Białymstoku, Państwowe Gimnazjum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku [dalej: APB, PG im. ASJwB], sygn. 1; J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku w latach 1919–1939* [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 1, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968, s. 365). W 1920 r. matury nie odbyły się z uwagi na wojnę polsko-sowiecką.

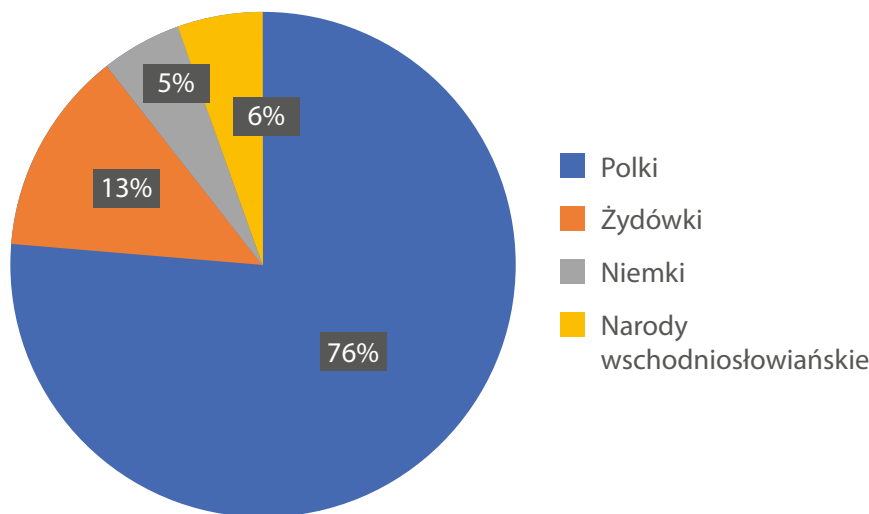
¹⁰ Zbiór nie obejmuje uczennic, które uczyły się w tytułowej szkole, ale przerwały naukę lub nie przystąpiły do egzaminu dojrzałości. Nie są również uwzględnione osoby, które zostały negatywnie zweryfikowane na maturze. Nie uwzględniamy również świadectw ukończenia gimnazjum ogólnokształcącego w latach 1936–1939 z uwagi na reformy szkolnictwa przeprowadzone przez Janusza Jędrzejewicza. Zob. APB, PG im. ASJwB, sygn. 37–41. Mimo potocznego określenia „mała matura”, nie wiązała się ona z egzaminem. J. Sadowska, *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy Jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001, s. 132.

¹¹ Próba źródłowa dotycząca świadectw z egzaminów dojrzałości obejmuje 377 dokumentów. Braki są niewielkie (liczą 2% zbioru) i tym samym nie wpływają na ostateczne wyniki. Źródła przechowywane są w: APB, PG im. ASJwB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36.

¹² *Wiadomości 1929–1934*, dział F (oświata i kultura: tablice 152–162); *Wiadomości 1921–1928* (oświata i kultura: tablice 139–147).

¹³ Siostry Gorodiszczówny (zob. il. 1), które zadeklarowały wyznanie anglikańskie, były pochodzenia żydowskiego. Były to córki przywódcy i pastora Misji Barbikańskiej działającej w Białymstoku – Piotra Gorodiszcza. Przyjęcie chrztu wiązało się z działalnością Misji Barbikańskiej w Białymstoku, której celem było nawracanie Żydów na chrześcijaństwo (T. Wiśniewski, *Konwersje Żydów...*, s. 18 i nn.). Przyporządkowanie to może budzić wątpli-

pochodzenia niemieckiego, w czterech przypadkach nazwiska wskazują polskie pochodzenie¹⁴. Było również 20 osób prawosławnych (5,4%), przy czym miejsce urodzenia wskazuje, że mogły być to zarówno Rosjanki (Gżatsk, obecnie Gagarin; Rżew, Moskwa, Możajsk), jak i Ukrainki (Fasów w pobliżu Kijowa) oraz Białorusinki (Białystok, Zabłudów, Narewka). Najliczniejszą kategorią – 279 osób – były katoliczki, które można utożsamić z narodowością polską (75,2%)¹⁵.



Wykres 2. Uczennice, które uzyskały świadectwo dojrzałości w Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej z podziałem na narodowości. Opracowanie własne na podstawie: APB, PG im. ASJwB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36.

Oczywiście, przytoczone dane narodowościowe w oparciu o konfesję i kwestie lingwistyczne są niepewne. Poczucie narodowości w nowoczesnym rozumieniu w wielu przypadkach dopiero się kształtowało, do tego należy podkreślić zachodzący proces polonizacji¹⁶. Zgromadzone w oparciu o świadectwa dane ilościowe posia-

wości, chcieliśmy ukazać jednak złożoność zjawiska, widoczną m.in. w konwersji mieszkańców miasta.

¹⁴ Wykorzystaliśmy m.in. ustalenia zawarte w pracy: E. Bogdanowicz, *Nazwiska jako świadectwo wielokulturowości Podlasia*, „Linguodidactica” 2019, nr 23, s. 5–19.

¹⁵ Jedna osoba – Barbara Olendzka – która zdała maturę w 1934 r., nie ma wpisanego wyznania. Było to niedopatrzenie, gdyż otrzymała ona ocenę bardzo dobrą z religii. Najprawdopodobniej była katoliczką (APB, PG im. ASJwB, sygn. 26, k. 9).

¹⁶ Por. A. Landau-Czajka, *Syn będzie Lech... Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2006. Dobrze zostało to przedstawione na przykładzie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Odsetek Żydów w oparciu o wyznanie mojżeszowe był z reguły wyższy niż w oparciu o deklaracje narodowościowe lub język ojczysty. Charakterystyczne, że wraz z końcem dwudziestolecia międzywojennego obie wartości ulegały zbliżeniu (M. Gawrońska-Garstka, *Mniejszości narodowe na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w dwudziestolecu międzywojennym*, „Język. Religia. Tożsamość” 2015, vol. 12, nr 2, s. 27).

dają jednak znacznie większą wagę niż źródła narracyjne, ukazujące jednostkowe i subiektywne przekonania. Przykładem jest wypowiedź jednej z uczennic liceum: „Wszystkie uczennice mimo różnicy wyznania czuły się Polkami. Jedna tylko w naszej klasie nie ukrywała prohitlerowskich zapatrywań”¹⁷. Takie pojedyncze oceny trudno przełożyć na siatkę narodowości, która była i jest cechą zbyt osobistą i skomplikowaną, aby można było bazować na pojedynczych opiniach. Niewątpliwie proces polonizacji istniał, ale nie był to wyjątkowo skuteczny proces. Wspomina o tym Katarzyna Helga Hasbach: „Polonizacja krok po kroku powoli posuwała się naprzód, miała przyjacielski charakter w przeciwieństwie do terenów zachodnich. Prawdziwej »nienawiści do Niemców« zauważało się tu niewiele. Także w polskiej szkole jako Niemka nie miałam żadnych trudności”. W dalszej wypowiedzi zauważyła, że istniała jednak w szkole stygmatyzacja narodowa¹⁸.

Aby zrozumieć, co znaczy ponad 75-procentowy udział Polek w zdanym egzaminie maturalnym, należy zrozumieć kontekst białostockich placówek edukacyjnych. Łącznie w Białymstoku w dwudziestoleciu międzywojennym istniało 16 szkół średnich (i żeńskich, i męskich), w tym 6 szkół „polskich” (3 państwowe) i 10 mniejszości żydowskiej (wszystkie prywatne)¹⁹. W tym czasie do szkół prywatnych (często religijnych) uczęszczało od 30 do 40% uczniów²⁰. Należy podkreślić, że w szkołach białostockich, w szczególności na poziomie ponadpodstawowym, z rzadka występowała koegzystencja uczniów różnych wyznań. Agnieszka Szarkowska twierdzi, że w latach 1928–1930 w gimnazjach państwowych chrześcijanie stanowili 95,9%, a w gimnazjach prywatnych dzieci wyznania mojżeszowego było 96,6%²¹. Zweryfikowaliśmy te dane, co prezentujemy na wykresie nr 3. Na 7765 osób w szkołach prywatnych osób wyznania mojżeszowego było 93,9%, a katolików 4,6%. Z drugiej strony w państwowym gimnazjum żeńskim na 3978 osób było 78,5% katoliczek i 8,1%

¹⁷ H. A. Andrukówna, [Wspomnienia] [w:] *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 263.

¹⁸ *Hasbachowie. Z rodzinnego sztambucha*, oprac. E. Kozłowska-Świątkowska, J. Maroszek, Białystok 2011, s. 154–155.

¹⁹ Jeżeli chodzi o prywatne szkoły ponadpodstawowe zakładane dla dzieci pochodzenia żydowskiego, to w Białymstoku działały: Prywatna Szkoła Rzemieślnicza im. W. Wysokiego i Szkoła Muzyczna im. Fryderyka Chopina oraz gimnazja żydowskie: Dawida Druskina (ul. Szlachecka 4), Salomona Gutmana (ul. Pałacowa 1), Józefa Zeligmana (ul. Sienkiewicza 4), Kacnelsona/Hebrajskie (ul. Sienkiewicza 79), Marii Padwiny (ul. Lipowa 19), Tachkemojny (ul. Szlachecka 3), Złoty Chwolesowej (ul. Pałacowa 3) i prowadzone przez Towarzystwo Rozpowszechniania Oświaty Wśród Żydów (ul. Kupiecka 49) oraz Zarząd Główny Zjednoczenia Szkół Żydowskich (ul. Fabryczna 23); E. Krychniak, *Szkolnictwo żydowskie w Białymstoku w okresie międzywojennym* [w:] *Żydzi Wschodniej Polski. Seria 6. Żydzi białostoccy: od początków do 1939 roku*, red. J. Ławski, K.K. Pilichiewicz, A. Wydrycka, Białystok 2018, s. 155–176; A. Suplicka, *Uczniowie Państwowego Gimnazjum im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Białymstoku* [w:] *Dziecko w historii. Sytuacja dziecka w odrodzonym państwie polskim*, red. E. J. Kryńska, A. Suplicka, Ł. Kalisz, Białystok 2020, s. 148–150; Y. Samid, *The Immortal Spirit. The Białystok Hebrew Gymnasium Poland, 1919–1939*, Haifa 1995.

²⁰ J. Kowalczyk, op. cit., s. 359.

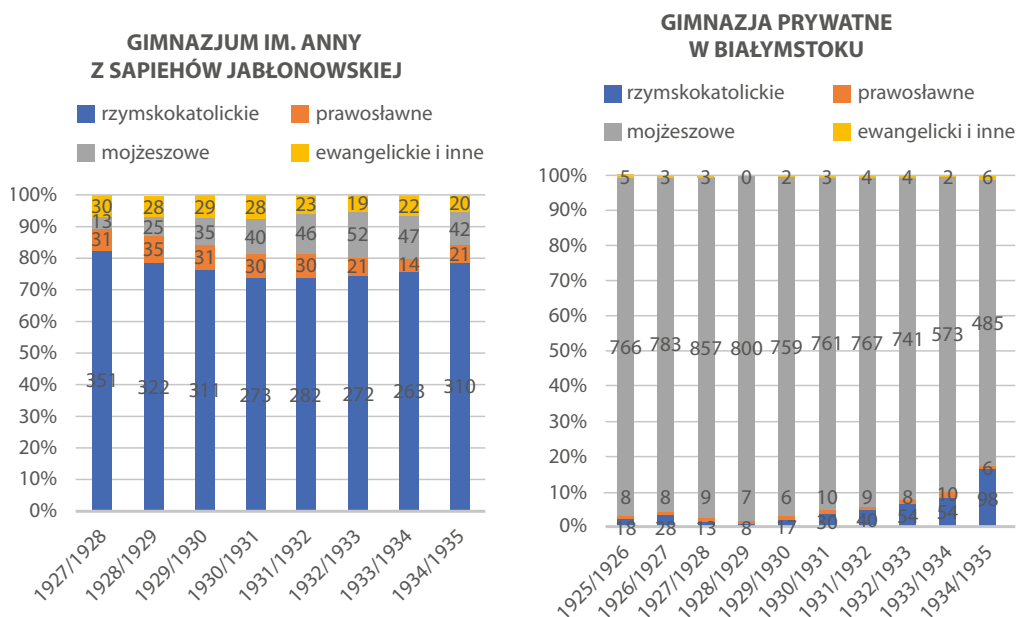
²¹ A. Szarkowska, *Dzieci i młodzież Białegostoku w ujęciu historycznym* [w:] *Dziecko i media elektroniczne – nowy wymiar dzieciństwa*, t. 2: *Komputer i Internet w życiu dziecka i obraz jego dzieciństwa*, red. J. Izdebska, T. Sosnowski, Białystok 2005, s. 168.

osób wyznania mojżeszowego. W placówce tej już od roku szkolnego 1928/1929 osób o innym niż rzymskokatolickie wyznaniu było powyżej 20%. Dziewczęta wyznania mojżeszowego stanowiły od roku 1930/1931 główną mniejszość religijną, przewyższając liczebnie osoby wyznania prawosławnego i ewangelickiego.

W układzie chronologicznym widoczne jest postępujące przenikanie skostniałych struktur, ale było to zjawisko wyjątkowo powolne. Dopiero od roku szkolnego 1930/1931 Żydówki stanowiły grupę ponad 10-procentową w gimnazjum państwowym, natomiast analogiczny odsetek chrześcijańskich uczennic w szkołach prywatnych odnotowuje się od roku szkolnego 1933/1934. Generalnie do połowy lat 30. XX w. możemy jednoznacznie mówić o dwóch równoległych światach edukacji w tym wielonarodowościowym mieście (zob. wykresy 1–3)²². Do występujących zależności należy dodać wątek płci – istotny szczególnie u dziewcząt żyjących w ortodoksyjnych rodzinach żydowskich²³.

²² Zwróciła na to uwagę we wspomnieniach uczennica państwowego gimnazjum Katarzyna Helga Hasbach: „Polacy, Żydzi i mniejszości narodowe żyli jakby w odosobnieniu, ale w pokojowym nastroju i zbliżeniu w czasach zewnętrznego zagrożenia” (*Hasbachowie...*, s. 153). Zob. również: J. Sacharczuk, *Pamięć przeszłości Białegostoku jako element tożsamości zbiorowej uczniów szkół średnich z perspektywy edukacji międzykulturowej. Studium porównawcze*, Białystok 2014, s. 189. Jedna z respondentek odnotowała: „Na ogół to Polacy chodzili do gimnazjów państwowych”.

²³ R. Manekin, *The Rebellion of the Daughters: Jewish Women Runaways in Habsburg Galicia*, Princeton–Oxford 2020. Autorka zauważa, że żydowskie dziewczęta w przeciwieństwie do chłopców, którzy uczyli się w tradycyjnych szkołach, posyłane były do zwykłych szkół polskich. Przed I wojną światową prowadziło to do częstych buntów przeciwko aranżowanym małżeństwom, część chciała kontynuować naukę na poziomie szkół średnich i wyższych. Aby przeciwdziałać tym tendencjom, zaczęto w II Rzeczypospolitej organizować prywatne żydowskie szkoły przeznaczone również dla kobiet.

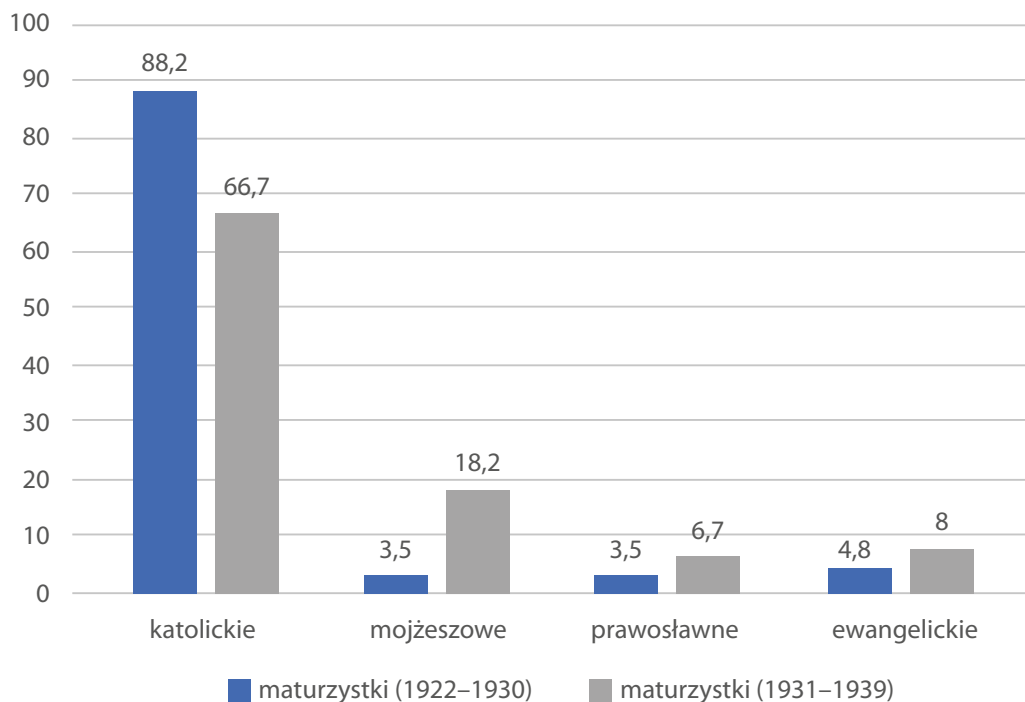


Wykres 3. Procentowy udział dziewcząt uczących się w Gimnazjum im. Anny z Sapiechów Jabłonowskiej w Białymstoku i w pozostałych szkołach prywatnych. Opracowanie własne na podstawie: *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929–1934*, t. I, red. J. Pilecki, Białystok 1935, s. 104 (tablica 155).

Globalnie w ciągu dwudziestolecia międzywojennego omawiana szkoła wzmocniła przede wszystkim elity żeńskie wśród osób identyfikujących się z polską narodowością (wykres 2). Podkreślić jednak należy, że przynajmniej od 1929 r. maturzystki miały doświadczenia koegzystencji osób o różnej tożsamości religijnej i narodowościowej²⁴. Jeżeli przeanalizujemy dane dotyczące wyznania w dwóch równych okresach: 1922–1930 i 1931–1939, otrzymamy znacznie ciekawsze wyniki. Podział ten wiąże się z faktem wykonania dwóch powszechnych spisów, w których odnotowano skład wyznaniowy mieszkańców Białegostoku (wykres 1)²⁵. Dynamika zachodzących zmian była bardzo duża – o ile w pierwszym okresie do gimnazjum uczęszczały niemal wyłącznie dzieci wyznania katolickiego, zapewne utożsamiające się z narodowością polską, o tyle w drugim okresie uczennice znacznie lepiej odzwierciedlały różnicowanie wyznaniowe mieszkańców miasta.

²⁴ W świetle relacji Heleny Żylińskiej-Żyłkiewicz (matura 1932): „Ofiarną pomoc niesły wychowanki Jabłonowskiej koleżankom Żydówkom i ich rodzinom w getcie białostockim” (H. Żylińska-Żyłkiewicz, [Wspomnienia] [w:] *Drugie imienia...*, s. 262).

²⁵ *Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe* [w:] *Statystyka Polski*, t. 19: *Województwo białostockie*, Warszawa 1927; *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe* [w:] *Statystyka Polski*, seria C, z. 83: *Województwo białostockie*, Warszawa 1938.



Wykres 4. Liczba maturzystek Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku (w %). Opracowanie własne na podstawie: APB PG im. ASJwB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36.

Kiedy porównamy oba okresy w gimnazjum żeńskim, dostrzeżemy znaczące różnice. Wśród dziewcząt w latach 30. XX w. było proporcjonalnie mniej katoliczek i dużo więcej osób wyznania mojżeszowego, znaczące były różnice dotyczące ewangelików²⁶. W pierwszym okresie zdecydowana nadreprezentacja absolwentek występowała w obrębie wyznania rzymskokatolickiego (+117,9%) i protestanckich (+50%), znacznie mniej niż wynikało ze statystyk było maturzystek prawosławnych (-44,5%), jednakże największą grupą wykluczoną były kobiety wyznania mojżeszowego (-95,2%). W drugim okresie różnice się radykalnie zmieniają, ulegając z reguły spłaszczeniu. Jedynym wyjątkiem są osoby wyznań protestanckich, których nadreprezentacja jest ogromna (+175,9%)²⁷. Nadal najbardziej niedoszacowana jest ludność żydowska, ale różnice się znacznie zmniejszyły (-57,7%). Najbardziej zbliżone

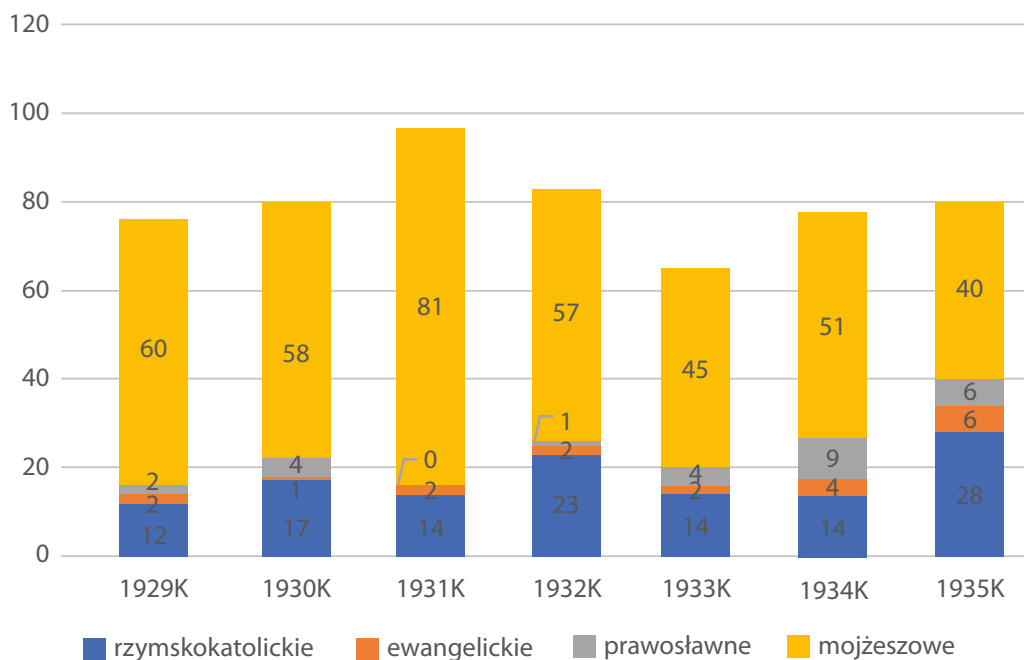
²⁶ Podobna sytuacja była w państwowych gimnazjach męskich w Białymstoku im. Marszałka Józefa Piłsudskiego oraz im. Zygmunta Augusta. Informacje dotyczą matur z lat 1931–1935. Wówczas abiturientami zostało 266 osób, z czego 76,7% było katolikami, 7,5% prawosławnymi i w 4,5% ewangelikami, pozostali byli wyznania mojżeszowego (11,3%). Zob. *Wiadomości 1929–1934*, s. 107.

²⁷ Grupa ta należała do elit finansowych miasta, a ich nadreprezentacja była nawet większa niż u dziewcząt wyznania katolickiego.

proporcje pomiędzy liczbą ludności a maturzystkami występuje w grupie osób wyznania prawosławnego (-18,3%). Nadal uprzywilejowany było wyznanie rzymskokatolickie, ale dominacja tej wspólnoty się szybko zmniejszała (+46,3%)²⁸.

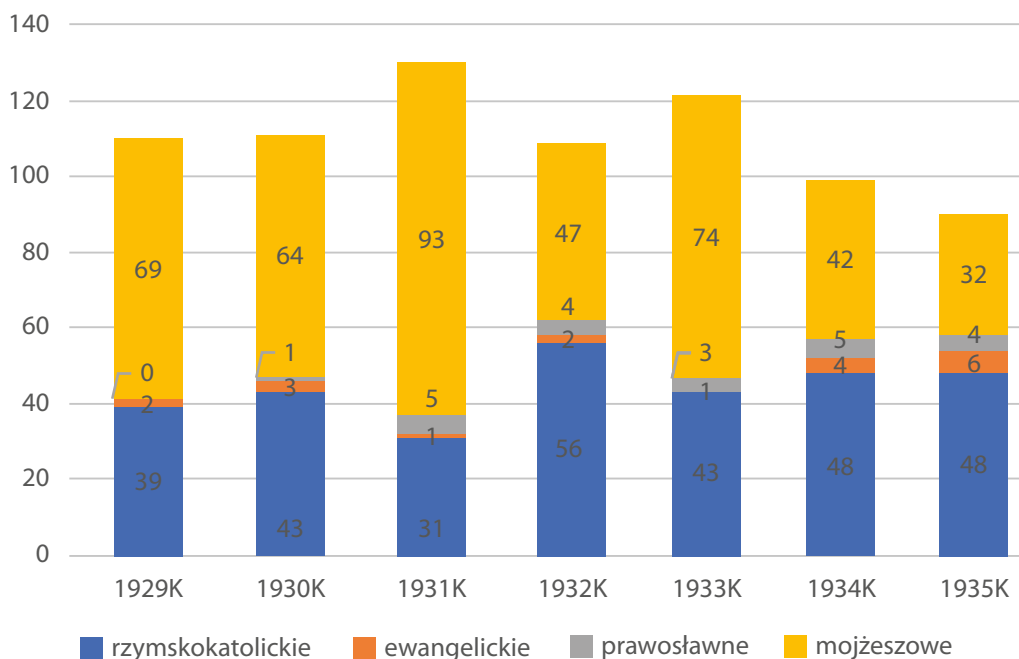
Uwzględnienie jedynie danych z Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej pozwalałoby wysnuć wniosku, że większość religijna w II RP czerpała najwięcej korzyści z systemu edukacji. Można byłoby snuć przypuszczenia, z czego to wynikało. Natomiast zupełnie inne wyniki uzyskujemy, jeżeli spojrzymy na maturzystki w ujęciu całego miasta. Statystycznie rozpoznane dane z podziałem na wyznanie mamy z lat 1929–1935. W tym czasie w żeńskich szkołach prywatnych świadectwa dojrzałości uzyskiwały niemal wyłącznie osoby wyznania mojżeszowego. Na 395 maturzystek ze szkół prywatnych religię chrześcijańską deklarowało zaledwie 18 kobiet (4,6%). Gdy zestawimy szkoły prywatne i państwowe, w analizowanym okresie egzamin dojrzałości uzyskało 559 kobiet, z czego zdecydowaną największą grupą były osoby wyznania mojżeszowego (392) – 70,2%. Osoby wyznania rzymskokatolickiego stanowiły 21,8% (122 osoby), prawosławnego 4,6% (26 osób), a ewangelickiego 3,4% (19 osób). Szczegółową analizę przedstawiamy na wykresie numer 5.

LICZBA OSÓB ZE ŚWIADECTWEM DOJRZAŁOŚCI (KOBIETY)



²⁸ Wyliczenia opierają się stosunku maturzystek Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej do mieszkańców Białegostoku, którzy w spisach ludności w latach 1921 i 1931 deklarowali wyznanie.

LICZBA OSÓB ZE ŚWIADECTWEM DOJRZAŁOŚCI (MĘŻCZYŹNI)



Wykres 5. Zbiorcza liczba maturzystek i maturzystów z placówek oświatowych położonych w Białymstoku z podziałem na wyznanie. Opracowanie własne na podstawie: *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929–1934*, t. I, red. J. Pilecki, Białystok 1935, s. 107 (tablica 160–161); *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921–1928*, Białystok 1929, s. 94 (tablica 145–146).

Zestawienie danych ze spisem powszechnym z 1931 r. dla Białegostoku daje zaskakujące dane (wykres 5 i 1). Okazuje się, że najbardziej niedoszacowaną grupą maturzystek były właśnie osoby wyznania rzymskokatolickiego. W stosunku do liczby ludności było ich proporcjonalnie dwukrotnie mniej (47,8% w stosunku do grupy docelowej), nieco tylko lepiej wyglądała sytuacja osób pochodzenia prawosławnego (56,1%). Natomiast nadreprezentowana była młodzież wyznania ewangelickiego (121,4%), przede wszystkim zaś mojżeszowego (163%). Innymi słowy: rodzice wywodzący się mniejszości religijnych i etnicznych w edukacji widzieli szansę na zapewnienie córkom lepszej przyszłości. Zupełnie wyjątkowa była sytuacja rodzin żydowskich i niemieckich, znacznie słabiej zaś prawosławnych, co możemy częściowo wiązać z większą grupą wywodzącą się ze środowiska wiejskiego.

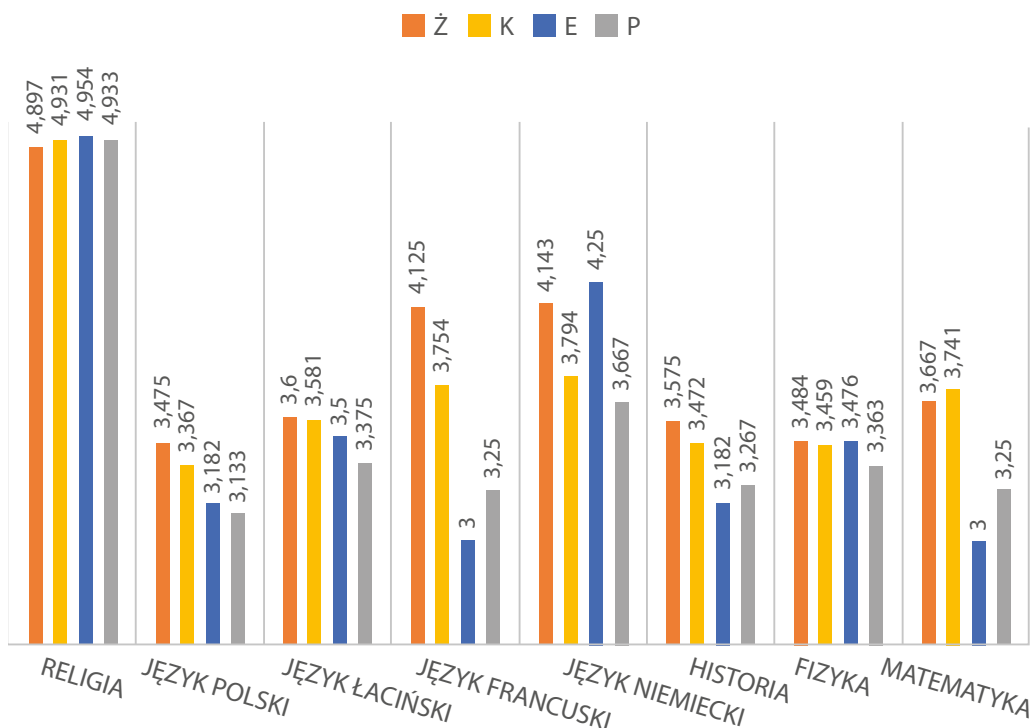
Zgromadzone dane możemy zestawzić z absolwentami płci męskiej. Zdecydowanie mniej było maturzystów wyznania ewangelickiego (2,5%) i prawosławnego (2,8%). Natomiast proporcje pomiędzy maturzystami wyznania rzymskokatolickiego i mojżeszowego były bardziej wyrównane (odpowiednio 40% i 54,7%). Zniwelowanie różnicy wynikało z tego, że mężczyzn wyznania rzymskokatolickiego było zdecydowanie więcej niż kobiet, gdy w pozostałych grupach wyznaniowych były to

liczby analogiczne. Łącznie w tych latach szkoły białostockie wydały 1329 świadectw, z czego kobiety uzyskały 42,1% z tej liczby. Generalnie oznacza to, że w rodzinach rzymskokatolickich były istotne dysproporcje w kształceniu chłopców i dziewczynek, kiedy w innych grupach różnice nie były tak istotne.

W gimnazjum państwowym 46 dziewcząt było wyznania żydowskiego, co stanowiło 13% wszystkich osób z uzyskaną maturą. To istotna grupa, również w ujęciu jakościowym. Należy się zmierzyć z trudnym zagadnieniem wyraźnej korelacji znacznie lepszych wyników maturalnych absolwentek wyznania mojżeszowego²⁹. Postanowiliśmy to prześledzić przez pryzmat ocen maturalnych z języka polskiego³⁰. W roku szkolnym 1938/1939 podział wśród maturzystów rozkładał się na niemal dwie identyczne grupy (11 Żydówek i 10 katoliczek). Uczennice wyznania mojżeszowego uzyskały średnią ocen 3,73 (2x5; 4x4; 5x3), natomiast rzymskokatolickiego 3,4 (1x5; 2x4; 7x3). Przyjmujemy założenie, że statystycznie rozkład ocen powinien być podobny. Zachodzące różnice powinny wynikać z różnych czynników zewnętrznych, jak baza kulturalna istniejąca w rodzinie, język, którym posługiwano się w domu itp. Ewentualnie możemy wskazać, że rodziny żydowskie, które miały zdolne córki i chciały zapewnić im dobry start, posyłały je do tej szkoły. Natomiast rodziny rzymskokatolickie w zasadzie nie miały innej możliwości i pod uwagę należało brać tylko tę placówkę, niezależnie od predyspozycji dzieci. Rozkład ocen odnotowanych na świadectwach maturalnych odnotowaliśmy na wykresie nr 6. W wielu przypadkach występujące różnice nie są duże, a w niektórych przypadkach wynikają z mniej popularnych przedmiotów (w szczególności dotyczy to matematyki). Zdecydowanie najbardziej interesujące korelacje zachodzą w ocenach z przedmiotów: język polski, język niemiecki i historia.

²⁹ Na przykład w 1937 r. uczennicami z najlepszymi stopniami były: Cania Bereszkowska i Leia Rudik (APB, PG im. ASJwB, sygn. 31, k. 21–21v; 32, k. 1–1v, 20–20v; K. Łopatecki, *Sprawa Lili Rudik. Z dziejów szkolnych gazetki ściennych w okresie międzywojennym*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2017, t. 20, nr 2, s. 111).

³⁰ Średnia arytmetyczna oceny maturalnej w latach 1922–1939 wynosi 3,356 i jest najniższa ze wszystkich przedmiotów egzaminacyjnych odnotowanych na świadectwach (religia: 4,928; historia: 3,459; matematyka: 3,707; fizyka: 3,459; jęz. łaciński: 3,566; jęz. francuski: 3,747; jęz. niemiecki: 3,875). Obliczenia własne na podstawie: APB PG im. ASJwB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36.



Wykres 6. Średnia ocen z egzaminów maturalnych przeprowadzonych w Gimnazjum i Liceum Państwowym im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w latach 1922–1939. Legenda: Ż – wyznanie mojżeszowe; K – rzymskokatolickie; E – ewangelickie, anglikańskie i ewangelicko-reformowane; P – prawosławne. Opracowanie własne na podstawie: APB PG im. ASJWB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36.

Oczywiście, obliczając średnią arytmetyczną z przedmiotów występujących na świadectwie dojrzałości zauważyć można, że różnice co do zasady nie były duże. Niewątpliwie potrzebna byłaby większa grupa badawcza, aby sformułować bardziej ogólne wnioski. Logika wskazuje, że najlepsze oceny powinny otrzymać maturzystki wyznania rzymskokatolickiego, co z reguły może oznaczać utożsamianie z narodowością polską i posługiwanie się na co dzień językiem polskim. Mieć one powinny kod kulturowy promowany w szkole, co mogło mieć przełożenie na wyniki nauki³¹. Rzeczywiście katoliczki miały zdecydowanie lepsze oceny niż osoby wyznania ewangelickiego i prawosławnego (różnice są znaczące). Jednakże najlepsze oceny dotyczyły maturzystek wyznania mojżeszowego. Podobnie rzecz się miała z innym przedmiotem o charakterze patriotycznym, czyli z historią. W tym ostatnim przypadku najlepszą wiedzę o dziejach krajów i społeczeństw (przede wszystkim jednak

³¹ Jest to widoczne chociażby w kontekście egzaminu z jęz. niemieckiego, który najlepiej wypadła wśród ewangeliczek i Żydówek.

Polski) miały osoby wyznania mojżeszowego i katolicki. Znacznie gorzej wypadały osoby wyznania prawosławnego i ewangelickiego. Oznacza to, że najbardziej zasymilowane z państwem polskim były Żydówki i Polki, a przynajmniej dotyczy to osób młodych. Naszym zdaniem oznaczało to, że co do zasady żydowscy rodzice wysyłając dzieci do gimnazjum państwowego byli osobami głęboko zasymilowanymi w społeczeństwie polskim, o bardzo dużym kapitale wiedzy i wykształcenia.

Przełomowy był 1939 r., kiedy to maturzystek żydowskiego pochodzenia było więcej niż katoliczek. Była to pierwsza matura w utworzonym liceum, zgodna z reformą oświatową, tzw. jędrzejewiczowską³². Czy zatem istnieje korelacja między reformą a przyrostem maturzystek wyznania mojżeszowego w innych państwowych ogólnokształcących szkołach średnich? Przykład analizowanej szkoły wskazuje na to zjawisko, co było wynikiem wprowadzenia dwustopniowej struktury szkolnictwa średniego. Ogromnej większości rodzin uczennic rzymskokatolickich zaświadczenie ukończenia szkoły w gimnazjum w zupełności wystarczało. Maturzystki z 1939 r. ukończyły gimnazjum w roku szkolnym 1936/1937. Dysponujemy danymi, z których wynika, że łącznie świadectwa otrzymało 50 osób, w tym 36 uczennic wyznania rzymskokatolickiego (72%) i 14 mojżeszowego. Jednakże zaledwie 17 abiturientkom udało się w terminie dwóch lat ukończyć liceum, w tym aż 10 dziewczętom wyznania mojżeszowego. Uwzględniając podział na te dwie grupy, szanse sukcesu były radykalnie odmienne i wynosiły odpowiednio 19,5% i 71,5%³³.

Finalnym procesem edukacji w szkole średniej było przystąpienie do egzaminu dojrzałości. Osoby pomyślnie zweryfikowane otrzymywały świadectwo dojrzałości (zob. il. 1)³⁴. W latach 1928/1929–1934/1935 niemal wszystkie osoby przystępujące do matury odnosiły sukces (98,8%), znacznie częściej zdarzało się, że nauczyciele nie dopuszczali ósmoklasistki do egzaminów (8,7%)³⁵. Abiturientki mogły rozpocząć kolejny etap edukacji – na studiach lub Państwowych Wyższych Kursach Nauczycielskich. Wymarzoną zaś miejscem dalszej edukacji były wielkie miasta, jak Warszawa i Wilno³⁶. Uzyskanie świadectwa umożliwiało kontynuowanie nauki³⁷, a z uwagi na wysoki poziom szkoły miało to miejsce stosunkowo często³⁸.

Rozwój gimnazjum i liceum gwałtownie przerwała II wojna światowa. Pochłonęła ona wiele ofiar również spośród uczennic tej placówki, inne zmusiła do emigracji.

³² J. Sadowska, *Ku szkole...*, passim.

³³ APB, PG im. ASJwB, sygn. 37, k. 1–50v.

³⁴ K. Łopatecki, M. Piłaszewicz-Łopatecka, *op. cit.*, s. 279–280.

³⁵ *Wiadomości 1929–1934*, s. 107; *Wiadomości 1921–1928*, s. 94.

³⁶ H.A. Andrukówna, *op. cit.*, s. 265; M. Pyter, *Prawne zasady kształcenia nauczycieli szkół powszechnych w okresie II RP. Zagadnienia wybrane*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2016, vol. 25, s. 791–793.

³⁷ A. Skrobaccki, *Początki studiów kobiet na Uniwersytecie królewskim*, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 1970, vol. 108, nr 2, s. 216–222.

³⁸ Według globalnych statystyk z okresu międzywojennego jedynie 7% maturzystek kończyło studia wyższe. J. Dufurat, *W okresie powolnej modernizacji. Kobieta w II Rzeczypospolitej – próba bilansu*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*” 2020, vol. 147, nr 4, s. 814.

Ocenić skalę strat osobowych można będzie dopiero po zbadaniu dokładnych biografii absolwentek. Ze wspomnień Heleny Żylińskiej-Żyłkiewicz wiemy, że w okresie okupacji sowieckiej Marię Stankiewicz z synkiem wywieziono na Syberię (matura 1932), a Barbarę Olędzką-Słobodzianek (matura 1934) skazano na śmierć i choć wyrok zamieniono na bezterminowe więzienie, przebywała w Ostaszkowie i wróciła do kraju dopiero w 1956 r. Podczas okupacji niemieckiej rozstrzelane zostały: Stanisława Gwoźdź (matura 1932)³⁹ i Felicja Halina Iwanicka (matura 1933). Porucznik Armii Krajowej Zofia Borkowska (matura 1923) została zabita w Wilnie. Zmarła w 2008 r. inna absolwentka z tego rocznika mówiła, że z 28 uczennic okupację przeżyło zaledwie 14. Podobne doświadczenia miała Helena Aleksandra Andrukówna: „Holokaust nie oszczędził naszych koleżanek Żydówek. Ginęły też koleżanki Polki. Niektóre zostały z rodzicami wywiezione na Syberię, przeszły przez sowieckie gułagi i niemieckie lagry. Rozproszyły się po świecie”⁴⁰.

Jak zaznaczyliśmy na wstępie, żydowska społeczność Białegostoku w zaledwie 8,3% przetrwała Holokaust. W kontekście absolwentek wyznania mojżeszowego konieczne jest przeprowadzenie szczegółowych badań analitycznych, które pozwoliłyby ocenić ich (oraz rodzin) dalsze losy. Dotychczas jedynie Lili Rudik poświęcono pracę przywracającą pamięć o tej bardzo zdolnej uczennicy, która wywołała przez pewien czas ożywioną debatę polityczną dotyczącą oceny sytuacji w Hiszpanii rozdartej wojną domową⁴¹. Znamy także losy córek Piotra Gorodiszcza, który przeszedł na anglikanizm i prowadził Misję Barbikańską. Jego dwie córki – obie skończyły państwowe liceum – uratowały się. Zamieszkały w Afryce. Zmarły w roku 1992 (Elza) i 2001 (Maria) w Zimbabwie⁴². Poniżej w tabeli przedstawiamy informacje o osobach żydowskiego pochodzenia.

³⁹ Była narzeczoną por. Franciszka Majewskiego, który został w 1939 r. aresztowany i zginął w Katyniu. Stanisława zaangażowała się w działalność konspiracyjną (ps. Sława), została zatrzymana w lipcu 1942 r. przez żandarmerię niemiecką i rozstrzelana 5 listopada 1942 r.; [Brak danych o autorze], *Bohaterowie odnalezieni*, „Biuletyn IPN” (2018), 3, s. 134–135.

⁴⁰ H. Żylińska-Żyłkiewicz, *op. cit.*, s. 262; H.A. Andrukówna, *op. cit.*, s. 266. Szerzej: K. Łopatecki, M. Piłaszewicz-Łopatecka, *op. cit.*, s. 251–284.

⁴¹ K. Łopatecki, *Sprawa Lili Rudik...*, s. 91–115.

⁴² G. Dawidowicz, *Piotr Gorodiszcz – misjonarz i społecznik białostocki* [w:] *Żydzi białostoccy: od początków do 1939 roku*, red. J. Ławski, K.K. Pilichiewicz, A. Wydrycka, Białystok 2018, s. 130.

Tabela 1. Osoby żydowskiego pochodzenia, które ukończyły Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej.

L.p.	Imię	Nazwisko	Data urodzenia	Miejsce urodzenia	Rok uzyskania świadectwa dojrzałości
1	Ida	Synajówna	3 II 1906	Bielsk	1925
2	Emilia	Goldsztejnówna	17 IX 1910	Białystok	1929
3	Maria	Gorodiszczówna	8 XII 1910	Wilno	1929
4	Luba	Krugmanówna	29 XII 1910	Narew	1929
5	Elza	Gorodiszczówna	9 IV 1913	Odessa	1930
6	Liba	Kosowska	18 V 1912	Białystok	1930
7	Tauba	Rozenmanówna	5 VII 1912	Zduńska Wola	1930
8	Estera	Gordon	22 I 1912	Wilno	1931
9	Mirma	Szapiro	1 XII 1911	Białystok	1931
10	Rywka	Bursztyn	26 III 1911	Ciechanowiec	1932
11	Liba	Perelsztejn	12 XII 1912	Biała Podlaska	1932
12	Esfir	Łukaczewska	25 IX 1912	Białystok	1933
13	Ida	Sokolska Szapiro	3 II 1913	Białystok	1933
14	Chana	Wajusztejn	1 XI 1914	Białystok	1933
15	Esfir	Fajnenman	14 X 1914	Słonim	1934
16	Roza	Kagan	15 XI 1916	Narewka	1934
17	Raja	Morduchowicz	20 XII 1914	Białystok	1934
18	Rachil	Ofrenheim	10 VII 1915	Białystok	1934
19	Luba	Zylbersztejn	26 VIII 1915	Białystok	1934
20	Chaja	Szwarc	23 IV 1917	Zabłudów	1935
21	Maria	Aronowska	5 I 1915	Białystok	1936
22	Helena	Bomasz	24 X 1918	Moskwa	1936
23	Bluma	Geniszyer	5 IX 1917	Białystok	1936
24	Anna	Kalecka	20 III 1918	Petersburg	1936
25	Judyta	Rozenweig	11 II 1919	Charków	1936
26	Chana	Bereszkowska	21 XII 1918	Białystok	1937
27	Golda	Feder	24 VI 1919	Białystok	1937
28	Szyfra	Gutfarb	20 IX 1918	Białystok	1937
29	Bronisława	Listokin	18 IV 1919	Krynki	1937
30	Sora	Makowska	9 XI 1919	Białystok	1937
31	Lili	Rudik	2 XII 1919	Kijów	1937
32	Anna	Sokolska Szapiro	11 VI 1919	Białystok	1937

33	Helena	Wolf	18 XI 1919	Białystok	1937
34	Leja	Hepner	21 XI 1920	Białystok	1938
35	Rywka	Kane	24 XII 1920	Białystok	1938
36	Hadasa	Niemcewicz	6 II 1920	Białystok	1938
37	Glika	Perelzon	28 V 1917	Białystok	1938
38	Ewa	Bursztyn	22 II 1921	Białystok	1939
39	Barbara	Dojlidzka	24 V 1922	Białystok	1939
40	Małka	Mejta Fabrykant	23 II 1921	Białystok	1939
41	Irena	Gdańska	21 VI 1922	Białystok	1939
42	Estera	Indenbom	12 IV 1921	Białystok	1939
43	Frida	Jerenburg	10 V 1921	Stołpce (woj. nowogrodzkie)	1939
44	Fania	Kalachman	28 V 1920	Białystok	1939
45	Bejla	Lew	20 VII 1920	Białystok	1939
46	Fruma	London	17 III 1922	Białystok	1939
47	Rachela	Matus	20 I 1922	Białystok	1939
48	Geda	Wendel	I VIII 1921	Białystok	1939

Opracowanie własne na podstawie: APB PG im. ASJwB, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36.

Pierwszą osobą żydowskiego pochodzenia, która zdała maturę w państwowym białostockim gimnazjum, była Ida Synajówna. Miało to miejsce w 1925 r. i aż o cztery lata poprzedzało kolejne osoby, które zdały egzamin dojrzałości. Jej przypadek nie jest jednak typowy, gdyż uczyła się ona tylko rok, a przez siedem poprzednich lat uczęszczała do Gimnazjum Państwowego im. Tadeusza Kościuszki w Bielsku Podlaskim⁴³. Natomiast przełomem był rok 1929, kiedy maturę uzyskały cztery osoby. Wówczas też maturę zdała najbardziej znana absolwentka – Luba Krugmanówna, szerzej znana jako Luba Krugman Gurdus (zob. tabela 1, poz. 4). Zachowały się jej wspomnienia pisane w okresie okupacji, które dodatkowo zostały opatrzone rysunkami, co nadaje wyjątkowości temu dziełu⁴⁴.

Podsumowując: w Białymstoku istniały dwie niemal nieprzenikające się instytucje oświatowe. Gimnazja i licea państwowe były przeznaczone niemal wyłącznie dla chrześcijan, a prywatne dla Żydów. Sytuacja zmieniała się bardzo powoli i dopiero w latach 30. XX w. można mówić o większym zróżnicowaniu religijnym w szkołach, co szybciej następowało w placówkach państwowych, wolniej w prywatnych. Łącznie obliczyliśmy, że ogromna nadreprezentacja maturzystek występowała wśród

⁴³ APB, PG im. ASJwB, sygn. 9, s. 9.

⁴⁴ L. Krugman-Gurdus, *The death train: A personal account of a Holocaust survivor*, New York 1987; L. Krugman-Gurdus, *They didn't live to see*, New York 1949. Dodać należy również jej tomik poezji: L. Krugman-Gurdus, *Painful Echoes: Poems of the Holocaust*, New York 1985. O tej osobie przygotowujemy osobne opracowanie.

KURATORJUM OKRĘGU SZKOLNEGO

Breńskiego

PAŃSTWOWA KOMISJA EGZAMINACYJNA

ŚWIADECTWO DOJRZAŁOŚCI

Chaja Szware



urodzona dnia *23* miesiąca *kwietnia*
roku *1917* w *Zabłudowie*
województwa *białostockiego*
wyznania *mojżeszowego*
po ukończeniu nauki w *Państwowym*
Gimnazjum im. Anny
Zabłocowskiej
w *Białymstoku*

do którego była przyjęta *1 września* roku *1930*.
zdawała w *magistrum* roku *1935* gimnazjalny zwyczajny
egzamin dojrzałości typu humanistycznego wobec Państwowej Komisji
Egzaminacyjnej, powołanej przez Kuratorjum Okręgu Szkolnego
Breńskiego pismem z dnia *29 kwietnia 1935*
Nr *10284*, i otrzymała następujące oceny ostateczne z przedmiotów
egzaminacyjnych:

z religii	<i>b. dobre</i>
z języka polskiego	<i>dosłownie</i>
z języka łacińskiego	<i>b. dobre</i>
z języka	<i>-</i>
z historii wraz z nauką o Polsce Współczesnej	<i>dobre</i>
z fizyki wraz z chemią	<i>-</i>
z matematyki	<i>b. dobre</i>

ludności wyznania mojżeszowego (163%) oraz ewangelickiego (121,4%). Niedoszacowana w stosunku do struktury społecznej miasta była ludność prawosławna (56,1%) i przede wszystkim katolicy (47,8%). Zjawisko wzmocnienia kobiecych elit intelektualnych wyznania mojżeszowego wynikała z wprowadzenia tzw. dużej matury, która po raz pierwszy odbyła się w 1939 r. W Białymstoku nowe rozwiązania spowodowały całkowitą zmianę struktury wyznaniowej maturzystek. W nowym systemie uczennice wyznań chrześcijańskich bardzo rzadko kontynuowały naukę po ukończeniu gimnazjum i jeszcze rzadziej terminowo przystępowały do egzaminu dojrzałości (19,5%). Całkowicie odmienna sytuacja miała miejsce wśród uczennic wyznania mojżeszowego (71,5%). Równie interesujące są wyniki maturalne, co w szczególności dotyczy języka polskiego i historii. Okazuje się, że najlepiej egzamin dojrzałości zdawały uczennice wyznania mojżeszowego, a dopiero później katolickiego. Można postawić tezę, że w dwudziestoleciu międzywojennym ludność żydowska była beneficjentem szkolnictwa średniego istniejącego w II RP. W szczególności było to widoczne przez pryzmat kobiet, gdyż rodziny katolickie znacznie częściej wysyłały do szkół średnich synów niż córki, a różnice pogłębiało częstsze kończenie edukacji przed przystąpieniem do egzaminu dojrzałości.

Słowa kluczowe: mniejszości narodowe, edukacja w II RP, stosunki międzynarodowe, świadectwa dojrzałości, Żydzi, ludność wyznania mojżeszowego, gimnazja żeńskie, edukacja kobiet, badania kwantytatywne, Białystok, emancypacja kobiet.

Summary

Jewish Female High School Graduates in Białystok during the Interwar Period – Shaping Intellectual Elites

This article examines the functioning of national minorities in the Second Polish Republic through the lens of secondary education. It analyzes high school diplomas of women from the interwar period obtained at educational institutions in Białystok. The collective profile of women of the Mosaic faith is presented against the backdrop of other religiously defined groups. The study focuses on matriculation results from the only state-run girls' gymnasium operating in Białystok. It highlights the phenomenon of coexisting and almost impermeable social worlds in the 1920s: the Jewish population attended almost exclusively private schools, while Christian families sent their children only to state institutions. Significant changes occurred only in the 1930s, with the Anna z Sapiehów Jabłonowska Gymnasium and Lyceum playing a pivotal role. The article also provides an in-depth account of an outstanding alumna of this lyceum – Luba Krugman Gurdus.

Keywords: national minorities, education in the Second Polish Republic, international relations, matriculation certificates, Jews, Luba Krugman Gurdus, girls' gymnasiums, women's education, quantitative research, Białystok, women's emancipation

Źródła:

Andrukówna H.A., [Wspomnienia] [w:] *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 263–266;

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Państwowe Gimnazjum im. Anny z Sapiechów Jabłonowskiej w Białymstoku, sygn. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–22, 24, 26, 28–34, 36–41;

Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe [w:] *Statystyka Polski*, seria C, z. 83: *Województwo białostockie*, Warszawa 1938. *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1921–1928*, Białystok 1929;

Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.: miasta liczące powyżej 10 000 mieszkańców według spisów 1931 i 1921 r.: wyniki tymczasowe, Warszawa 1932;

Drugi powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 IX 1931 roku: mieszkania, ludność, stosunki zawodowe. Województwo białostockie, Warszawa 1932;

Hasbachowie. *Z rodzinnego sztabucha*, oprac. E. Kozłowska-Świątkowska, J. Maroszek, Białystok 2011;

Krugman-Gurdus L., *Painful echoes: poems of the Holocaust*, New York 1985;

Krugman-Gurdus L., *The death train: A personal account of a Holocaust survivor*, New York 1987;

Krugman-Gurdus L., *They didn't live to see*, New York 1949;

Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe [w:] *Statystyka Polski*, t. 19: *Województwo białostockie*, Warszawa 1927;

Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku za lata 1929–1934, t. I, red. J. Pilecki, Białystok 1935;

Żylińska-Żyłkiewicz H., [Wspomnienia] [w:] *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 259–262.

Opracowania:

Bogdanowicz E., *Nazwiska jako świadectwo wielokulturowości Podlasia*, „Linguodidactica” 2019, vol. 23, s. 5–19;

[Brak danych o autorze], *Bohaterowie odnalezieni*, „Biuletyn IPN” 2018, nr 3, s. 132–145;

Dawidowicz G., *Piotr Gorodiszcz – misjonarz i społecznik białostocki* [w:] *Żydzi białostoccy: od początków do 1939 roku*, red. J. Ławski, K.K. Pilichiewicz, A. Wydrycka, Białystok 2018, s. 127–142;

Dufurat J., *W okresie powolnej modernizacji. Kobieta w II Rzeczypospolitej – próba bilansu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2020, vol. 147, nr 4, s. 811–822;

Gawrońska-Garstka M., *Mniejszości narodowe na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w dwudziestolecie międzywojennym*, „Język. Religia. Tożsamość” 2015, vol. 12, nr 2, s. 21–34;

Goławski M., *Szkolnictwo powszechne w Białymstoku. Rys historyczny i rozwój w dobie obecnej*, Białystok 1934;

Jasienowicz A., *Struktura demograficzna Białegostoku w dwudziestolecie międzywojennym* [w:] *Białystok w 80-lecie. W rocznicę odzyskania niepodległości 19 II 1919–19 II 1999*, red. C. Kukło, Białystok 2000, s. 31–71;

Kowalczyk J., *Oświata w Białymstoku w latach 1919–1939* [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 1, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968, s. 353–380;

Krychniak E., *Szkolnictwo żydowskie w Białymstoku w okresie międzywojennym* [w:] *Żydzi Wschodniej Polski. Seria 6, Żydzi białostoccy: od początków do 1939 roku*, red. J. Ławski, K.K. Pilichiewicz, A. Wydrycka, Białystok 2018, s. 155–176;

Kanz T., *L'extermination des Juifs dans le camp de concentration de Majdanek*, „Revue d'Histoire de la Shoah” 2012, vol. 197, nr 2, s. 179–243;

Landau-Czajka A., *Syn będzie Lech... Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2006;

Łopatecki K., Brzozowski J., *The process of shaping the intellectual elite in interwar Bialystok, on the example of the female Jewish secondary school graduates*, „Journal of Jewish Education” (w druku).

Łopatecki K., Piłaszewicz-Łopatecka M., *Portret zbiorowy maturzystek w żeńskim Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Anny z Sapiechów Jabłonowskiej w Białymstoku (1921–1939)*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2023, t. 8, nr 2, s. 251–284;

Łopatecki K., *Sprawa Lili Rudik. Z dziejów szkolnych gazetek ściennych w okresie międzywojennym*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2017, t. 20, nr 2, s. 91–115;

Majecki H., *Białystok w okresie II Rzeczypospolitej. Wybrane problemy* [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 149–159;

Manekin R., *The Rebellion of the Daughters: Jewish Women Runaways in Habsburg Galicia*, Princeton–Oxford 2020;

Pyter M., *Prawne zasady kształcenia nauczycieli szkół powszechnych w okresie II RP. Zagadnienia wybrane*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2016, vol. 25, s. 791–793;

Sacharczuk J., *Pamięć przeszłości Białegostoku jako element tożsamości zbiorowej uczniów szkół średnich z perspektywy edukacji międzykulturowej. Studium porównawcze*, Białystok 2014;

Sadowska J., *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy Jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001;

Sadowska J., *Żydzi w Białymstoku po II wojnie światowej jako przykład społeczności zanikającej*, „*Przeszość Demograficzna Polski*” 2018, vol. 40, nr 1, s. 273–300;

Samid Y., *The Immortal Spirit. The Bialystok Hebrew Gymnasium Poland, 1919–1939*, Haifa 1995;

Skrobaccki A., *Początki studiów kobiet na Uniwersytecie Królewieckim*, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 1970, vol. 108, nr 2, s. 216–222;

Stańczyk P., *Wykształcenie ludności w II Rzeczypospolitej w świetle badań GUS*, „*Społeczeństwo i Ekonomia*” 2016, nr 1, s. 7–26;

Suplicka A., *Uczniowie Państwowego Gimnazjum im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Białymstoku* [w:] *Dziecko w historii. Sytuacja dziecka w odrodzonym państwie polskim*, red. E. J. Kryńska, A. Suplicka, Ł. Kalisz, Białystok 2020, s. 147–162;

Szarkowska A., *Dzieci i młodzież Białegostoku w ujęciu historycznym* [w:] *Dziecko i media elektroniczne – nowy wymiar dzieciństwa*, t. 2: *Komputer i Internet w życiu dziecka i obraz jego dzieciństwa*, red. J. Izdebska, T. Sosnowski, Białystok 2005, s. 158–174;

Wiśniewski T., *Konwersje Żydów na ziemiach polskich. Studium przypadku Misji Barbikańskiej w Białymstoku 1924–1939*, Poznań 2011.